

สถานีสื่อความหมายในเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนบ้านดงแดง อ.จตุรพักตรพิมาน จ.ร้อยเอ็ด

ประสิทธิ์ วงษ์พรหม
ศูนย์ธรรมชาติศึกษาไทย

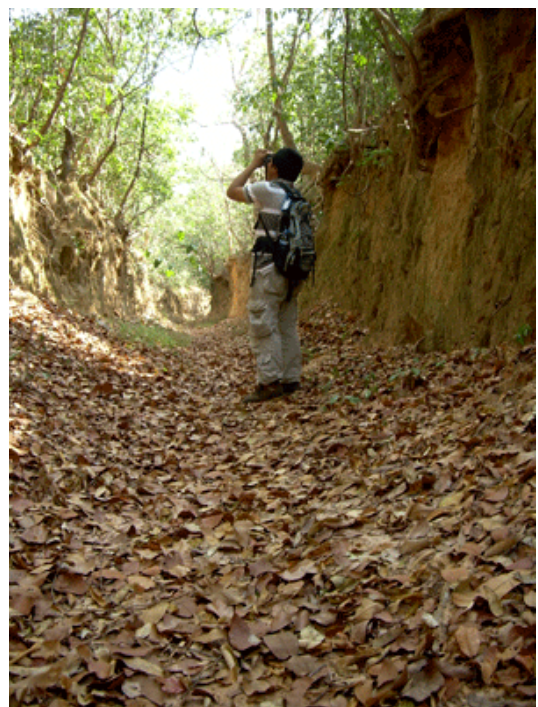
บทนำ

นับเป็นโอกาสสำคัญที่ทางศูนย์ธรรมชาติศึกษาประเทศไทย ได้รับเกียรติจากมูลนิธิเพื่อเยาวชนชนบทในการสำรวจจุดสื่อความหมายธรรมชาติในเส้นทางศึกษาธรรมชาติป่าชุมชนดงแดง ทำให้ได้รู้จักกับคณะกรรมการป่าชุมชนที่มีความสามัคคีและมุ่งมั่น มีพยายามในการรักษาป่าไว้เพื่อส่วนรวม การได้เดินป่าสำรวจและเรียนรู้ร่วมกันทำให้ผมได้ความรู้เพิ่มมากขึ้น ผมกลายเป็นผู้รับมากกว่าผู้ให้เสียด้วยซ้ำ บทความนี้เป็นสิ่งที่ผมพยายามเขียนขึ้นจากการที่ได้รับความรู้จากชุมชน และในบางแง่มุมก็ต้องการสะท้อนข้อมูลและความรู้ของผมเพียงเล็กน้อยให้กับชุมชนเป็นการตอบแทน ระยะเวลาเพียงสองวันในการสำรวจ (๗-๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๒) ก็ทำให้ผมได้รับความรู้มากมายและเกิดแนวความคิดใหม่ ๆ ขึ้นที่นี้ ยังมีข้อมูลอีกมากที่ผมยังไม่มีเวลาเพียงพอที่จะเขียนให้จบได้หมดในบทความนี้ และยังมีอีกมากที่จะต้องสำรวจเพิ่มเติมเพื่อต่อยอดความรู้ หวังว่าพวกเราจะได้มีโอกาสเรียนรู้ร่วมกันอีกในโอกาสต่อไป เพื่อให้ป่าผืนนี้ยังอยู่พร้อมกับภูมิปัญญาของคนอีสานตามฮีตสิบสองคองสิบสี่ และติดตัวไปกับลูกหลานเราสืบไป

สถานีที่ ๑ ทางลิก : ย้อนรอยประวัติศาสตร์ชุมชน

เส้นทางที่คุณเห็นเหมือนหุบเหวลิกนี้ ลองคิดดูว่าจะมีกี่รอยเท้าที่เดินจนทำให้ดินสีกร่อนและกรายเป็นทางลิกได้ขนาดนี้ กี่รอยเกวียนที่สัญจรไปมา กี่รอยเท้าวัวและควายที่เดินเทียมเกวียน สะท้อนถึงการใช้พื้นที่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด เส้นทางที่สัญจรไปมานี้มิใช่จะทำให้ขึ้นได้ง่าย ๆ ล้วนต้องมีการตกลงปลงใจของคนในชุมชนและฟังความเห็นของผู้อาวุโส รวมไปถึงหมอธรรม การใช้เส้นทางเดิมซ้ำ ๆ ทำให้ไม่ต้องตัดป่าใหม่ การเปิดป่าใหม่แต่ละครั้ง นั้นหมายถึงการต้องขอเจ้าที่เจ้าทางและเจ้าป่า หากมองในมุมนิเวศวิทยานั้น หมายถึงการที่ต้องทำลายต้นไม้ สัตว์ป่า มด แมลง และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ความเชื่อต่อเจ้าป่าทำให้เกิดการอนุรักษ์และอ่อนน้อมต่อธรรมชาติมากกว่าการรุกราน

บ้านดงแดงตั้งขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๓๕๙ หรือเมื่อ ๑๙๓ ปีมาแล้ว โดยชาวบ้านประมาณ ๓๐ ครอบครัวอพยพมาจากบ้านหนองหล่มเก่า หรือบ้านห้วยน้ำคำในปัจจุบัน นำโดยพ่อใหญ่หล่มซ้าย มาบุกเบิกป่าเพื่อตั้งหมู่บ้าน ป่าที่บุกเบิกมีไม้แดงมากจึงตั้งชื่อตามลักษณะ

เด่นว่า บ้านดงแดง และยังมีอีกส่วนหนึ่งอพยพมาจากบ้านผือที่อยู่ทางด้านทิศตะวันออก และบ้านหนองแวงทางทิศเหนือ

ธรรมชาติและความสำเร็จ

ก่อนที่จะเป็นเส้นทางนี้ได้ต้องอาศัยความเชื่อและการปฏิบัติต่อเส้นทางเที่ยว มีข้อห้ามและข้อปฏิบัติที่สำคัญ นั่นคือต้องถือฮีตและคอง ตามที่บรรพบุรุษสืบทอดกันมา หมอธรรมหรือปราชญ์ชุมชนผู้ได้รับการยอมรับว่าสามารถเข้าใจสรรพสิ่งที่ลึกลับในธรรมชาติได้ เป็นผู้มึบทยาทาในการให้คำแนะนำ โดยปกติแล้วป่าที่สมบูรณ์ก่อนจะมีคนมาอาศัยอยู่จะมีสัตว์ขนาดใหญ่อาศัยอยู่ก่อนแล้ว เช่น ช้าง เสือ เก้ง กวาง วัวแดง กระตัง เป็นต้น สัตว์เหล่านี้มีเส้นทางเดินหากินที่เป็นเส้นทางเฉพาะของมัน แม้งดแดงเมื่อราว ๒๐๐ ปีก่อนจะไม่รบกวนมีสัตว์ป่าขนาดใหญ่อาศัยอยู่ แต่ก็มีสัตว์บ้านที่ต่างหมู่บ้านเอามาเลี้ยง เช่น วัว ควาย เป็นต้น สัตว์เหล่านี้จะเดินหากินในป่าและในทุ่งนา ดังนั้นเส้นทางที่สัตว์เดินนี้เองที่ผู้คนใช้สืบต่อกันมา แม้แต่พยานปากก็ยังเดินตามทางช้าง วัวแดงหรือกระตัง สัตว์เหล่านี้มีสัญชาตญาณเดินเข้าหาอาหารและแหล่งน้ำ เป็นสำคัญ และควายกับวัวที่ชาวบ้านข้างเคียงเลี้ยงก็ไม่ต่างกัน จะเห็นว่าหนองเอียดคือแหล่งน้ำสำคัญของสิ่งมีชีวิตรอบ ๆ แม้แต่คนและวัวควาย ความเชื่อของผู้เข้าใจธรรมชาติลึกลับยังเชื่อมโยงไปถึงว่าหากเส้นทางใดที่สัตว์ใหญ่เดินนั้นหมายความว่าไม่เป็นเส้นทางของเจ้าป่า หรือภูตผีร้ายใช้สัญจร หากเข้าใจธรรมชาติและสัญชาตญาณของสัตว์ป่าแล้วจะเห็นว่าเกี่ยวเนื่องกัน เพราะสัตว์ป่ามีการรับรู้สิ่งผิดปกติได้ดีกว่าคนหลายเท่าเมื่อต้องดำรงชีวิตในป่า หมอธรรมก็ยอมเข้าใจในข้อนี้ดี หรือรับรู้ความเคลื่อนไหวของธรรมชาติได้ดีกว่าคนธรรมดา หากทางใดที่เป็นทางเที่ยวของผีสงเทวดา เจ้าป่าเจ้าเขา ก็ต้องไม่ไปขวางหรือทำผิดตามฮีตและคองนั้น เช่นการตัดต้นไม้ใหญ่ การบุกรุกแผ้วถาง เราจะเห็นว่าบ้านอีสานเรานั้นมีเส้นทางระหว่างดอนปู่ตา วัด ป่าโคกและป่าช้า เชื่อมโยงถึงกัน รู้กันหรือไม่ว่าของบ้านเราอยู่ที่ไหน ส่วนทางคนนั้นเรารู้ดี แต่โดยปกติแล้วทางผีสง เทวดา อารักษ์ จะไม่ทับกับทางที่คนเที่ยว ดังนั้นทางเที่ยวจึงสำคัญที่ชุมชนต้องถือปฏิบัติ ไม่ว่าจะทางคนหรือทางเทวดา นั้นต้องไม่บุกรุกทำลาย ชัดขวาง หรือกระทำการอันผิดต่อฮีตและคองของชุมชน ดังนั้นการใช้ทางจึงต้องใช้ให้เกิดประโยชน์นานที่สุดเพื่อจะได้ไม่ต้องไปบุกรุกเปิดที่ใหม่ทำเส้นทาง จึงทำให้ทางลึกลงจนกลายเป็นทางลึกลงอย่างที่เห็น มนุษย์เราหากเปิดใจให้กว้างเรียนรู้กับสิ่งที่มองไม่เห็นแต่รู้สึกได้อย่างถ่อมตน ก็จะสามารถเข้าใจและสื่อสารกับพลังลึกลับแห่งธรรมชาติ นั้น ความรู้ที่พิสูจน์ได้เป็นทั้งสะพานและกำแพงในเวลาเดียวกัน สำคัญอยู่ที่การเปิดใจให้กว้าง

ระบบนิเวศในทางลึกลงและอาหาร

ทางลึกลงไม่ใช่เพียงเส้นทางสัญจรธรรมดาหากแต่ให้ประโยชน์มากมายทั้งทางตรงและทางอ้อม ผันผืนดินที่สูงขึ้น ทางที่ลึกลง นานวันเข้าผืนดินกลายเป็นที่กำเนิดของมอส ตะไคร่น้ำ นำพาความชื้นเข้ามา รวมทั้งเชื้อของเห็ดหลายชนิด โดยเฉพาะเห็ดโคน เป็นเห็ดที่มีกลิ่นหอม มักพบมากในฤดูฝน ทางลึกลงจึงกลายเป็นแหล่งอาหาร ระหว่างที่ไปทุ่งนา คนที่ตื่นเช้ามาก่อน เห็ดได้กลายเป็นรางวัลสำหรับคนขยัน นอกจากนี้ทางที่ลึกลง ต้นไม้ก็สูงขึ้น ต้นไม้ที่ไม่ถูกตัดก็กลายเป็นร่มเงาสำหรับคนเดินทาง

ทางลี้ก คือ ทางสั้นจรไปมาเป็นเวลานานและมีการปรับปรุงบ้างตามความเหมาะสม แต่ไม่เปลี่ยนเส้นทาง จนทำให้ลี้กและลี้กลงเรื่อย ๆ อย่างที่เห็นในปัจจุบัน ทางลี้กมีส่วนสำคัญในการรักษาระบบนิเวศของป่า เพราะถ้าทุกคนต่างตัดถนนไปในที่ดินของตนเองก็จะเกิดการทำลายป่า มากขึ้น นอกจากนี้ทางลี้กยังเหมาะสำหรับการเกิดของเห็ดกินได้หลายชนิด และช่วยรักษาความชื้นไว้ตามผืนดิน การสัญจรในทางลี้กทำให้รู้สึกเย็นเนื่องจากมีร่มเงาปกคลุม การใช้ทางลี้กยังมีขนบธรรมเนียมในการใช้ร่วมกัน โดยทุกคนจะถือปฏิบัติร่วม ไม่ทำสิ่งกีดขวางเส้นทาง

สถานีที่ ๒ สายพันธุ์ต่างถิ่น : แยกผู้บุกรุกหรือมิตรผู้ผูกพัน

คำว่าชนิดพันธุ์ต่างถิ่น มีคนเรียกเป็นภาษาอังกฤษหลายคำ เช่น exotic species (อ่านว่า เอ็ก-โซติก-สะ-ปี-ชีส์) หรือ Alien Species (อ่านว่า เอ-ลีเยน-สะ-ปี-ชีส์) แท้จริงแล้วบ้านเราค้นเคยกับพืชต่างถิ่นมานานจนบางครั้งไม่รู้เลยว่า เป็นของเมืองนอก เก็บเอามาภูมิใจเป็นของไทยไปแล้วก็มี เริ่มจากคริว อย่างเช่น มะละกอ นำมาทำส้มตำแบบไทย จนกลายเป็นอาหารประจำชาติไปแล้ว และส่วนประกอบของส้มตำเกือบทั้งหมดเป็นของเมืองนอก เช่น มะนาว กระเทียม พริก มะเขือเทศ เป็นต้น ล้วนเป็นของที่มาจากประเทศนอก เรารับเข้ามาปลูกและใช้ประโยชน์มานานแสนนาน บางชนิดมาเมื่อราว ๗๐๐ ปีที่แล้ว พริกนั้นมีถิ่นกำเนิดที่ประเทศเม็กซิโก มะละกามีถิ่นกำเนิดที่ประเทศบราซิล เป็นต้น จากคริวมองออกไปที่หน้าบ้าน เราเห็นต้นไม้ต่างถิ่นต้นใหญ่ นั่นคือ มะขาม มะม่วง ไปโรงเรียนก็เห็นต้นอโศกอินเดีย หางนกยูงฝรั่ง แปรงล้างขวด ไปวัดก็เจอต้นศรีมหาโพธิ์ เราจะเห็นว่าเราอยู่กับพืชต่างถิ่นไม่รู้ตัว แต่ที่สำคัญเราไม่รู้สิกรังเกียจเพราะมันให้ประโยชน์กับเรา ทั้งรูปธรรมและนามธรรม ความเชื่อ พืชบางอย่างเหล่านี้เรานำเข้ามาแล้วก็เป็มิตรกับเรา แต่ยังมีส่วนที่เรานำเข้ามาอย่างไม่ระวังก็กลายเป็นศัตรูที่ทำลายระบบนิเวศของป่าบ้านเราไม่น้อย

ชนิดพันธุ์ต่างถิ่นจากต่างประเทศเข้ามาในประเทศไทย หลายชนิดที่เข้ามาโดยการผ่านผู้มีอำนาจในบ้านเมืองอ้างความร่วมมือระหว่างประเทศ อย่างยูคาลิปตัส มะม่วงหิมพานต์ กระถินยักษ์ มีความพยายามแนะนำให้ชุมชนปลูก แจกกล้าให้ปลูก จนรุกรานควบคุมไม่ได้และบางชนิดก็ทำลายพืชพรรณดั้งเดิมของบ้านเรา นั่นเพราะพืชเหล่านี้ตามธรรมชาติอยู่ในถิ่นที่แห้งแล้ง ทนต่อสภาพที่ขาดน้ำและปุ๋ยเช่น ยูคาลิปตัสมาจากทะเลทรายในออสเตรเลีย แต่พอเข้ามาในประเทศไทย แม้ดินที่เลวที่สุดของบ้านเรายังกลายเป็นดินที่เหมาะสมที่สุดสำหรับมัน จึงทำให้มันเติบโตได้เร็ว เมื่อคนปลูกมากขึ้น คนที่รวยคือคนขายกล้า และเมื่อมันรุกรานจนจะต้องกำจัด คนที่รวยคือคนขายยาฆ่า และที่แย่ที่สุดคือคนคนเดียวกัน เจ้าของเดียวกัน ละเป็นคนเดียวกับคนที่อาศัยคนมีอำนาจในการนำเข้ามาปลูกนั่นเอง

บ่อยครั้งที่เราต้องเสียเงินมากมายในการเรียนรู้กับพืชพันธุ์ใหม่ที่เข้ามาปลูกในบ้านเรา จนเราให้เวลากับมันมากเกินไป ลืมไปว่าบ้านเรามีพันธุ์มากมายที่สามารถปรับและเรียนรู้ ใช้ประโยชน์ได้ง่ายโดยไม่ต้องเสียเวลา บ่อยครั้งรัฐหรือราชการเองนั้นแหละเป็นผู้ส่งเสริม โดยลืมสำรวจพืชพรรณในบ้านเราก่อนที่จะ

นำเข้ามา ในที่สุดพันธุ์พื้นบ้านดั้งเดิมเราก็หายไป ปัจจุบันกระแสนางพาราก็มาแรง ต้นไม้ก็นำเข้ามาราว ๑๐๐ ปีกว่า ต้นพันธุ์แรก ๆ ก็นำเข้ามาจากอินโดนีเซีย ทั้งที่ถิ่นกำเนิดเดิมอยู่บราซิล ประเทศเรานำมาปลูก จนกลายเป็นสินค้าส่งออกระดับโลก และเป็นแหล่งใหญ่ของโลก แม้เราจะปลูกยางพาราเราต้องไม่ลืมพืชดั้งเดิมของเราด้วย เช่น ต้นแดงนี่ก็เป็นที่มาของชื่อหมู่บ้าน ต้นกะบาก นี่ก็ใช้ประโยชน์มาช้านาน สิ่งสำคัญเราต้องรู้จักใช้ให้เกิดความสมดุล ไม่วิ่งตามกระแสจนลืมความเป็นรากเหง้า แก่นแท้ของตน จึงเป็นที่มาว่าทำไมพวกเราจึงรวมตัวกันรักษาป่าผืนนี้ไว้ เพราะถ้าไม่เช่นนั้นแล้ว หากมันกลายเป็นสวนยางพาราและสวนยูคาลิปตัส แล้วเราจะหาต้นแดงไม่เจอ ไม่เหลือแม่แต่ที่มาของชื่อหมู่บ้าน

ชนิดพันธุ์ต่างถิ่นนั้นเชื่อว่าทำให้โทษเสมอไป สิ่งสำคัญอยู่ที่การนำมาใช้ให้เหมาะสม เช่น ถ้าเป็นพืชก็อย่าปลูกเพียงอย่างเดียว เราต้องรักษาสมดุลของธรรมชาติ นั่นคือมีทุกอย่างและหลากหลายพันธุ์ อยู่ร่วมกัน เอาป่าสมบูรณ์เป็นแบบอย่าง เราอยู่ร่วมกันภายใต้ความหลากหลาย ยอมรับแตกต่าง จึงจะทำให้สังคมมั่นคงขึ้น นี่คือนิเวศที่เรียนรู้ที่สำคัญของผู้เป็นเจ้าของบ้าน

ชนิดพันธุ์ต่างถิ่น (Exotic Species) คือ ชนิดพันธุ์สิ่งมีชีวิตที่ไม่เคยปรากฏในเขตชีวภูมิศาสตร์หนึ่งมาก่อน แต่ได้ถูกนำเข้ามาด้วยวิธีการใด ๆ และสามารถดำรงชีวิต สืบพันธุ์ได้ในพื้นที่ ส่วน**ชนิดพันธุ์ต่างถิ่นรุกราน (Invasive Species)** นั่นคือ ชนิดพันธุ์ต่างถิ่นที่สามารถตั้งถิ่นฐาน ยึดครองจนเป็นชนิดพันธุ์เด่นส่งผลต่อชนิดพันธุ์ท้องถิ่นเดิมจนอาจทำให้สูญพันธุ์ รวมถึงส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ และสุขภาพมนุษย์ ยกตัวอย่างเช่น พริก มะเขือ ก็เป็นพืชต่างถิ่น แต่ไม่รุกราน แต่ถ้าเป็นไมยราบยักษ์ สาบเสือ ผักตบชวา ก็จัดได้ว่าเป็นชนิดพันธุ์ต่างถิ่นที่รุกราน อย่างไรก็ตามหากมีการจัดการที่เหมาะสม ควบคุมที่ดี ชนิดพันธุ์ต่างถิ่นก็มีประโยชน์ และไม่รุกรานให้เกิดความเดือดร้อนได้

สถานีที่ ๓ สังคมพืช : ความหลากหลายสู่สมดุล

กว่าจะกลายเป็นป่าไม่ใช่เรื่องง่ายเช่นเดียวกันกว่าจะเป็นหมู่บ้านเป็นชุมชนและกลายเป็นประเทศ ก็ยากยิ่งเช่นกัน ต้นไม้ต้นหนึ่งกว่าจะงอกจากดินต้องอาศัยต้นไม้รุ่นพ่อ แม่และปู่ย่าตายายมาก่อน และต้นไม้ชนิดอื่น สัตว์และสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ รวมทั้งความชื้น อากาศ ปัจจัยแวดล้อมที่เหมาะสมช่วยเจือจุน เมื่อต้นไม้หลายต้นหลายชนิดอยู่ร่วมกัน มีความสูง-ต่ำ มีอายุที่แตกต่างกัน ชนิดพันธุ์ไม้ที่ต่างกัน ความแตกต่างที่อยู่ร่วมกันนี้เราเรียกว่า สังคมพืช สังคมของพืชหลายสังคมมาอยู่ร่วมกันกลายเป็นป่า ดังนั้นโครงสร้างของป่าจึงมีความซับซ้อนมากกว่าสังคมของพืช เช่น ป่าเต็งรังที่เราเห็นอยู่นี้ เมื่อสังเกตภายนอกคร่าว ๆ เราจะพบว่าสังคมของไม้แดง คือมีไม้แดงเป็นไม้เด่น สังคมของไม้จิก คือ มีไม้จิกมากและโดดเด่น และที่อื่น ๆ อาจจะมีสังคมของไม้กุง สังคมของไม้รัง เมื่อสังคมของไม้เหล่านี้อยู่ด้วยกันเป็นป่า เราก็เรียกป่า นี้ว่า ป่าเต็งรัง หรือบ้านเราเรียกว่าป่าโคก หรือป่าแดง ก็เรียก ส่วนป่าดงดิบแล้งที่พบในป่าชุมชนของเรานั้น ประกอบด้วยสังคมพืชที่กำลังฟื้นตัว เช่น สังคมของไม้ลำดวนกับหมักหม้อ สังคมของไม้ลำดวนกับสลักดำ ส่วนสังคมไม้กะบากนั้นเป็นสังคมที่สมบูรณ์ โดดเด่น เราจึงเห็นไม้กะบากขนาดใหญ่ และมีไม้อื่นปะปนบ้าง

เช่น มะม่วงป่า หมักหม้อ เป็นต้น นี่เป็นเพียงการพิจารณาด้วยสายตาและคาดการณ์เท่านั้น หากต้องพิสูจน์ด้วยข้อมูลเพื่อยืนยันต้องทำการสำรวจอย่างละเอียดตามหลักวิชาการอีกครั้ง ปัจจัยสำคัญที่ทำให้พืชแบ่งชั้นกันอยู่ แบ่งสังคมกันอาศัย กลายเป็นแบ่งออกเป็นป่าต่าง ๆ นั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยแวดล้อมหลัก ได้แก่ แสงแดด ปริมาณน้ำฝน ดินและแร่ธาตุในดิน ระดับความสูง เป็นต้น

สังคมพืชที่ซับซ้อนสะท้อนอะไรให้กับเรา

การที่พืชพันธุ์มีความแตกต่างกันหลากหลายทำให้เราสามารถเลือกใช้ประโยชน์ได้หลายอย่างเช่น ไม้สร้างบ้าน เราก็เลือกไม้เนื้อแข็งขนาดใหญ่ เช่น ไม้จิก ไม้แดง ไม้กระบาก ไม้กุง เป็นต้น ไม้ทำฟืนหรือถ่านก็ใช้ไม้ขนาดเล็กกลอง เช่น ไม้ตากวง ไม้ติ้ว ไม้หว่า เป็นต้น ส่วนไม้พื้นล่างหลายอย่างก็เป็นประโยชน์ทางยา เช่น โต้ไม่รู้ล้ม ไกรทอง เป็นผัก เช่น ว่านตูบมูบ กระเจียว เป็นผลไม้ เช่น กั้นครก จะเห็นว่าต้นไม้ทุกระดับชั้นก็สามารถทำหน้าที่สนองความต้องการของมนุษย์ได้ทั้งหมด ถ้าในป่าสมบูรณ์ไม่เพียงมนุษย์เท่านั้นเหล่าสัตว์ก็อาศัยความแตกต่างของระดับชั้นต้นไม้ สังคมพืช ในการดำรงชีวิตด้วยเช่นกัน เราจะเห็นว่าสังคมนั้นมืองค์ประกอบที่ซับซ้อน เช่นเดียวกับสังคมมนุษย์ จะเห็นว่าไม่ว่ายากดีมีจน คนรวย คนสูงศักดิ์ ต่ำต้อยก็ล้วนแต่ทำหน้าที่อุ้มชูสังคมได้เท่า ๆ กัน ดังนั้นองค์ประกอบเล็ก ๆ ของสังคมล้วนมีค่า ไม่มีชาวบ้านอย่างเราก็ไม่มีประเทศนี้ขึ้นมาได้ นี่แหละคือความเป็นสังคมที่สมบูรณ์

สังคมไม้เต็งและเหียง เป็นสังคมพืชของป่าเต็งรังที่พบในป่าชุมชนดงแดง สังคมพืชเต็งและเหียงมีพันธุ์ไม้เด่นคือเต็งและยางเหียง ไม้เรือนยอดเด่น เช่น ยางเหียง เต็ง พะยอม แดง ไม้เรือนยอดชั้นกลางได้แก่ กระโดน ตับเต่าต้น แสลงใจ ส้านใหญ่ ส่วนไม้พื้นล่าง เช่น หญ้าเพ็ก ไกรทอง กั้นครก ต้องแล่ง เป็นต้น ไม้เต็งนอกจากจะมีประโยชน์ด้านเนื้อไม้แล้ว ยังมีน้ำยางใช้ในการต่อเรือ พื้นดินในป่านี้เป็นแหล่งเชื้อพันธุ์เห็ดกินได้หลายชนิด เช่น เห็ดเผาะ เห็ดระโงก เห็ดขอนเต็ง เป็นต้น

สังคมไม้กระบาก เป็นสังคมพืชป่าดงดิบแล้ง มีไม้กระบากเป็นไม้เด่น ไม้เรือนยอดชั้นสูงเช่น กระบาก พะยอม มะม่วงป่า เรือนยอดชั้นรอง เช่น หมักหม้อ กระบก มะหาด ข่อย หนามขี้แรด ส่วนไม้พื้นล่าง เช่น กล้าไม้ ข่อย ในสังคมไม้กระบากยังมีเถาวัลย์กหลายชนิด เกาะเกี่ยวกันระหว่างต้นไม้อีกด้วย

สถานีที่ ๔ รอยต่อของป่า : สมรภูมิแห่งการต่อสู้

ป่าประกอบขึ้นจากสังคมพืชหลากหลายอยู่ร่วมกัน ความหลากหลายแห่งชีวิตนำมาสู่ซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศ ป่าที่สงบเงียบแท้จริงยังมีการแก่งแย่ง เช่นหมากกันอย่างไม่รู้จบสิ้นเป็นธรรมดาแต่มีความยุติธรรมในการต่อสู้และดำรงชีวิต ยิ่งหลากหลายก็ยิ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเข้ามา รักษาสมดุลมาหลายล้านปี เพียงไม่ถึงร้อยปีที่ผ่านมามนุษย์เป็นตัวเริ่มทำให้ป่าขาดความสมดุล ภาวะขาดความสมดุลคือการขาดความหลากหลาย เช่น การเผาป่าช่วย การเปิดหน้าดินจนไม่มีต้นไม้ใหญ่จนทำให้หญ้าคาเข้าครอบครองพื้นที่ ไม่เพียงแค่นั้นมนุษย์เราก็กทำลายระบบธรรมชาตินั้นให้สูญหายไปเลย เปลี่ยนสภาพจากป่าเป็นทุ่งนา เป็นพื้นที่หมู่บ้าน ถนน และเมือง กลับมาที่ป่าถ้าบ้านเราเมื่อปล่อยให้เขาได้แก่งแย่งตามธรรมชาติโดยที่เราไม่เข้าไปรบกวน จากตรงนี้เราจะเห็นต้นไม้จากทั้งป่าเต็งรัง คือ ไม้เต็ง ขึ้นปนอยู่กับไม้หมักหม้อ ลำดวน สลักดำ พื้นที่ที่ทั้งสองนี้แหละคือสมรภูมิระหว่างต้นไม้จากสองป่ากำลังต่อสู้กัน เพราะดินบริเวณนี้เหมาะสมในการเจริญเติบโตของพืชพรรณจากสองป่า ปัจจัยที่จะทำให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งแพ้หรือชนะนั้นขึ้นอยู่กับไฟป่า แต่ในปัจจุบันนั้นมีแต่ไฟจากมนุษย์ทั้งนั้น ในอดีตนั้นกว่าจะเกิดไฟป่านั้นน้อยมากทำให้ป่ากลายเป็นป่าดงดิบ สมบูรณ์มากขึ้น นั้นหมายความว่าถ้าเราป้องกันไฟไม่ให้ไหม้ได้ป่าดงดิบแล้งจะขยายพื้นที่มากขึ้น ไม้จากต้นไม้ของป่าดงดิบเมื่อร่วงลงจะย่อยเร็วกว่าไม้ในป่าเต็งรัง จะทำให้เพิ่มปุ๋ยตามธรรมชาติได้เร็วกว่า จึงทำให้ลูกไม้ กล้าไม้ กระจายออกไป แต่ถ้าหากเราเผาไฟก็จะเป็นการทำลายไม้ซึ่งจะกลายเป็นปุ๋ย ปริมาณปุ๋ยในดินก็จะได้น้อย และไฟยังกระตุ้นให้เมล็ดพันธุ์ไม้ของป่าเต็งรังงอกได้เร็วขึ้น และโตได้ดีในสภาพดินไม่ดีได้ อีกทั้งต้นไม้ที่เกิดก่อนนั้นจะหยั่งรากลึกลงดิน เปลือกหนา จึงทนทานไฟได้ เมื่อเกิดไฟบ่อย ๆ ป่าเต็งรังก็จะชนะได้ครอบครองพื้นที่มากกว่า การแย่งชิงกันเช่นนี้ก็ไม่ได้ต่างจากสมรภูมิ

รอยต่อของป่า (Forest Ecotone) เป็นพื้นที่ที่มีปัจจัยแวดล้อมที่เหมาะสมสำหรับสังคมพืชสองสังคมพืชหรือมากกว่า สามารถอยู่ร่วมกันได้ บริเวณนี้เป็นรอยต่อทางนิเวศของป่าเต็งรังกับป่าดงดิบแล้ง โดยสังเกตได้จากพรรณไม้ของป่าเต็งรัง คือ ต้นเต็งกระจายอยู่ในพื้นที่ร่วมกับพรรณไม้ของป่าดงดิบแล้งที่กำลังฟื้นตัว เช่น พลองใบเล็ก หมักหม้อ ลำดวน เป็นต้น

สถานีที่ ๕ เตากินป่า : จากป่าเข้าสู่เชิงตะกอน

ตามชื่อหมู่บ้านแล้วสะท้อนความเป็นป่าสมบูรณ์ มีไม้แดงมากมายจนกลายเป็นลักษณะเด่นของป่าเป็นที่มาขอชื่อหมู่บ้าน สภาพป่าที่สมบูรณ์ดำรงอยู่มานานกว่า ๑๐๐ ปี จนเมื่อไม่กี่ปีที่ผ่านมาป่านั้นได้หมดไปอย่างรวดเร็ว เพราะความเห็นแก่เงินและการวางนโยบายที่ผิดพลาดของรัฐ สร้างค่านิยมในการสร้างชาติด้วยความคิดว่าหมู่บ้านได้อยู่ในป่าก็ไม่เจริญ รวมทั้งการส่งเสริมการปลูกพืชต่างถิ่น เช่น มันสำปะหลัง

ข้าวโพด อ้อย เป็นพืชเศรษฐกิจ เป็นที่มาของการทำลายป่าเพื่อการปลูกพืชต่างถิ่น ต้นไม้ที่โค่นลงอย่างรวดเร็วโดยไม่ได้ถูกนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ไม้เนื้อดีแทนที่จะนำมาสร้างบ้านให้สวยงาม แต่กลับนำไปเผาถ่านขาย เมื่อพื้นที่โล่งเราก็ได้รับคำชมว่าเจริญ แท้จริงการการเป็นหนี้ ราคาพืชที่ปลูกตกต่ำ เป็นคนขายแต่กำหนดราคาขายเองไม่ได้ เราจะเห็นว่าบ้านเราที่อยู่ปัจจุบันเป็นบ้านปูนกันหมด เพราะค่านิยมที่ว่าคนมีบ้านปูนฐานะการเงินดีกว่าคนบ้านไม้ แต่ทุกวันนี้กลับสวนทางกัน และจะหาไม้มาใช้ก็กลัวตำรวจและป่าไม้จะจับ *นี่หรือคือคำว่า ความเจริญ*

ป่าที่รกรกชัฏนั้นในอดีตเชื่อว่าเป็นป่ามีเจ้าของคือมีเจ้าที่ เป็นป่าที่หน้าเคารพ บางพื้นที่ก็เป็นป่าช้าฝังบรรพบุรุษมาเนิ่นนาน แต่เมื่อยุคเผ่าถ่านเปิดพื้นที่ ป่าช้ากลายเป็นเตาเผาถ่าน กินป่าจนหมดเผาวอดวายยิ่งไปเสียกว่าการเผาคน เตากลายเป็นเชิงตะกอนที่ทำลายป่า เผาป่าจนหมดสิ้น เผาเอาวิถีธรรมชาติและความเป็นอยู่ของคนในชุมชนไปด้วย ในยุคนี้ไม่ว่าแต่บ้านดงแดงเท่านั้นแต่เกิดขึ้นกับทุกหมู่บ้าน ทุกชุมชนในประเทศทั่วทุกภาค สะท้อนถึงส่วนภาครัฐที่ไร้วิสัยทัศน์ในการพัฒนาอย่างยั่งยืน แม้ทุกวันนี้จะออกมายอมรับความผิดพลาดและล้มเหลว แต่นั่นได้ทำลายทรัพยากรป่าไม้ไปจนเกือบหมดประเทศแล้ว สำหรับ

ชาวบ้านอย่างเราเมื่อเข้าใจเช่นนี้แล้วจำเป็นต้องพึ่งพาตนเองมองเห็นว่าข้อคิดความเชื่อของบรรพบุรุษนั้นสำคัญยิ่ง ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ การมีปู่ตา ป่าใช้สอยนั้นสำคัญกว่าการมีเงินเป็นไหน ๆ ในอดีตป่าผืนใหญ่เรามีข้อปฏิบัติและภูมิปัญญาในการเลือกไม้มาใช้สอย เช่น ไม้ทำถ่าน เป็นไม้ขนาดกลางและเลือกต้นที่ไม่สวยก่อนหรือไม้ที่ไม่เหมาะทำโครงสร้าง เช่น ไม้ตับเต่าตัน (ไม้ตากวง) หว่า ไม้ติ้ว เป็นต้น ส่วนไม้แดงไม่นิยม เพราะจะทำให้ถ่านแตกเป็นสะเก็ดไฟ เมื่อ

นำไปใช้ ส่วนไม้ก่อสร้าง เช่น ไม้จิก กุง รัง พะยอม เป็นต้น ระยะเวลาเมื่อมีการเผาถ่านขายก็ไม่ได้คำนึงถึงข้อนี้มีแต่จะเผาเอาให้ได้ถ่านมากที่สุด ให้ขายได้เงินก็พอ จึงทำให้ไม้ทุกอย่างถูกตัดจนหมด ตอนนี้อย่างมันแสดงอาการออกมาแล้วว่ามันไม่สามารถจะสนองความต้องการของคนได้อีกแล้ว มันต้องการการฟื้นตัวและทำหน้าที่ประดับประดาแค่ให้พื้นดินไม่แห้งแล้งก็ดีแล้ว มีเห็ดให้เรากินก็ดีแล้ว เราเองต้องช่วยป่าโดยหาไม้มาทดแทน ใช้ไม้อื่น ๆ นอกป่าไปก่อน

เตาเผาถ่าน เป็นร่องรอยการใช้ประโยชน์จากป่ามากเกินไปจนแทบไม่เหลือร่องรอยของป่าดั้งเดิม การเผาถ่านขายเป็นการใช้ไม้ไม่คุ้มค่าและไม่ถูกต้องกับชนิดของไม้ นอกจากนี้การเผาถ่านต้องตัดทางเข้ามาจนถ่าน จึงเป็นการทำลายป่าซ้ำเดิมป่าอีกด้วย ในอดีตการเผาถ่านมีข้อปฏิบัติในการเลือกไม้ที่จะนำมาเผาถ่าน ต้องไม่นำไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ และชนิดที่เป็นไม้ก่อสร้างมาทำถ่าน เช่น พลวง เต็ง รัง เหียง แต่จะต้องใช้ไม้ขนาดกลางและมีรูปร่างคดงอ เช่น ไม้ตากวาง ติ้ว หว้า เป็นต้น และเผามาใช้ปีต่อปีในจำนวนที่จะใช้อย่างพอเพียงเท่านั้น ไม่เผาเพื่อขาย

สถานีที่ ๖ หนองบัวปัดหน้า : สะตือป่า คุณค่าแห่งไพร

ท่ามกลางความร้อนแล้งรอบ ๆ ป่า ยังมีแหล่งน้ำเล็ก ๆ ใจกลางป่า คำถามคือ เป็นไปได้อย่างไร อะไรทำให้เกิดปรากฏการณ์เช่นนี้ เมื่อเราก้าวเข้ามาในป่าจะเห็นวาร์บอบ ๆ ขอบป่าแห้งแล้งและโปร่ง แต่พอเข้ามาเรื่อย ๆ ต้นไม้หนาขึ้น ทึบขึ้นและเห็นสีเขียวของใบไม้มากขึ้น เมื่อถึงใจกลางป่าจะเห็นเถาวัลย์มากขึ้น และใจกลางป่ามีบึงน้ำเล็ก ๆ เป็นแหล่งน้ำใจกลางป่า ที่เป็นเช่นนั้นเพราะรอบ ๆ ขอบนอกเป็นป่าเต็งรัง ซึ่งเป็นประเภทป่าผลัดใบ หน้าแล้งต้นไม้จะร่วงใบพร้อมกัน รอบ ๆ มีความสูงมากกว่าใจกลางป่าเพียงเล็กน้อย ก็ทำให้สังคมของพืชเปลี่ยนไปด้วย สภาพดินก็มีผลอย่างมาก ลองก้มลงดูพื้นดินจะเห็นว่าดินในป่ารอบ ๆ บึงน้ำจะมีสีดำเข้ม หน้าดินหนา มีใบไม้ทับถมและมีความชื้นมากกว่าข้างนอก จึงทำให้ป่าเป็นป่าดงดิบ มีต้นไม้ที่ไม่ผลัดใบพร้อมกันหลายชนิด เช่น พลองใบเล็ก หมักหม้อ ลำดวน สลักดำ เป็นต้น ส่วนริมบึงมีต้นไม้ที่ขอบน้ำขึ้น เช่น กระทุมหนา การเวกไทย เป็นพันธุ์ไม้บ่งชี้ความชื้นและความสมบูรณ์รอบ ๆ บึง ในขณะที่ป่าแห้งเช่นนี้ยังมีน้ำหลงเหลืออยู่ ลองคิดซิว่าในอดีตป่าบริเวณนี้เป็นป่าดงดิบ ทึบ มีต้นไม้ใหญ่ สัตว์ป่ามากมายก็ต้องลงมาหากินน้ำประทังชีวิตในหน้าแล้งมากมาย ไม่ว่าจะเป็น เก้ง กวาง นก ฯลฯ ดังนั้นจุดนี้จึงมีความสำคัญที่สุดของพื้นที่ป่าแห่งนี้

แต่ตอนนี้เรามองไปรอบ ๆ จะเห็นว่าคนเริ่มทำลายหัวใจของป่าแล้ว สะตือกำลังจะถูกตัดสายรกแห่งความชุ่มชื้น แหวกให้แสงแดด ลม พัดเข้ามามากขึ้นในที่สุดพื้นที่จะหายไป เมื่อเปิดให้แสงแดดเผาไหม้ ป่าที่เคยชุ่มชื้นจะปรับตัวไม่ทัน ต้นไม้ที่เคยใช้น้ำมากจะเหี่ยวอย่างรวดเร็วเมื่อขาดน้ำ บึงน้ำที่เคยมีต้นไม้ปกคลุม บัดนี้ถูกตัดออก มันจะระเหยไปอย่างรวดเร็ว เหมือนเราเอาน้ำใส่ถาดไปวางไว้กลางแจ้ง แดดจะแผดเผาระเหยหมดอย่างรวดเร็ว แต่ถ้าเราสร้างป่า ปลูกป่าเป็นร่มเงาให้กับบึงน้ำ น้ำจะระเหยช้า และต้นไม้เองก็มีรากช่วยดูดน้ำไว้ให้กับดิน ไว้ให้กับป่า สัตว์ป่าก็จะมาอาศัย คราวนี้มีคนมาบุกรุก ไม่ว่าจะมาในคราบใดถือข้ออ้างใด สุดท้ายก็ตัดต้นไม้ ก็เท่ากับตัดน้ำจากป่า ไล่สัตว์ป่าหนีหายไปด้วย สัตว์หนีหายไปแล้วก็หมดผู้ที่กระจายเมล็ดพันธุ์ให้ต้นไม้ เพราะป่าดงดิบนั้นต่างจากป่าอื่น ๆ เนื่องจากไม่มีกระแส น้ำ กระสมที่จะช่วยพัดพาเมล็ดพันธุ์ มันจำเป็นต้องอาศัยสัตว์ป่าเป็นส่วนใหญ่ในการกระจายพันธุ์ เช่น ชะนี ลิง นกต่าง ๆ ไก่

ป่า ฯลฯ ถ้าวันหนึ่งเราเห็นสัตว์เหล่านี้ในบ้านเราอยู่ใหม่ ถ้าไม่เห็นนั้นหมายถึงว่า มนุษย์เราเองต้องช่วย ป่ามันกระจายเมล็ดพันธุ์ไม้แทนสัตว์เหล่านั้นแล้ว มาปลูกต้นไม้กันดีกว่าถางให้โล่ง การช่วยเหลือชีวิตต้นไม้ พันธุ์พืช ก็เท่ากับช่วยสัตว์นั้นแหละ นี่ถึงจะเรียกว่าเป็นบุญกุศลอย่างแท้จริง

หนองบัวปัดน้ำ เป็นพื้นที่ลุ่มต่ำที่สุดทำให้เป็นแอ่งเกิดน้ำขัง เมื่อปริมาณน้ำมากขึ้นและขังนานขึ้น รวมทั้งเกิดติดต่อกัน หลายปี จึงกลายเป็นบึงน้ำขนาดเล็ก เรียกว่า หนอง บึงน้ำ ขนาดเล็กนี้มีความสำคัญต่อพืชและสัตว์หลายชนิด สิ่งเกิดว่า รอบ ๆ บึงมีพรรณไม้ชอบน้ำหลายชนิด เช่น กระทุ่มนา การเวกไทย เป็นต้น ส่วนสัตว์ป่าในอดีตพบมากมาย เช่น นก ต่าง ๆ กระรอก กระต่าย ฯลฯ แต่ปัจจุบันถูกบุกรุกจนมีสภาพ อย่างที่เห็น แทนที่น้ำในบึงจะช่วยให้สัตว์และพืชเติบโตได้ กลายเป็นป่าสมบูรณ์ แต่เมื่อมีคนเข้ามาอยู่อาศัย ทำลายพื้นที่ ก็จะส่งผลต่อป่าและสัตว์ป่าอื่น ๆ ด้วย และน้ำก็จะเหือดแห้งไป จนไม่มีสภาพเป็นบึงอีกต่อไป

สถานีที่ ๗ ป่าเต็งรัง : นกต่อสู้รู้เพียงพอ

ปัจจัยสภาพแวดล้อมที่จำกัดบีบคั้นให้มีรูปแบบชีวิตอย่างที่เห็น พอหน้าหนาวเข้ามาต้นไม้ในป่านี้ เริ่มเปลี่ยนใบจากสีเขียวเป็นสีเหลือง แดง น้ำตาล แล้วร่วงลงพื้นดินให้กลายเป็นปุ๋ยตามธรรมชาติต่อไป เมื่อ ใบไม้ร่วงไปพร้อมกันก็ทำให้ซากใบไม้แห้งหนาแน่น กลายเป็นเชื้อเพลิงอย่างดี รอการถูกเผาไหม้จากไฟ ป่าและไฟคน ต้นไม้เหมือนจะรู้ว่าใบที่ร่วงลงไปจะเป็นเหตุย้อนกลับมาทำร้ายตัวเอง จึงพัฒนาเปลือกของ ลำต้นให้หนากว่าปกติ ปีแล้วปีเล่าเหตุการณ์เกิดขึ้นซ้ำ ๆ คือไฟป่าเผาไหม้ เปลือกไม้ก็พัฒนาให้หนาขึ้นเพื่อ ความอยู่รอด ผลดีจากไฟก็มีอยู่จึงเท่ากับว่าเสียก็มีได้ลบล้างกันไป ไฟถ้าไหม้ทุกปีในป่านี้จะไม่ทำให้ใบไม้ที่ ร่วงหนามาก ก็ทำให้ไฟไหม้ไม่รุนแรง และเป็นการช่วยเพิ่มธาตุอาหารได้เร็วขึ้น แต่ถ้าปล่อยให้ใบไม้ที่ร่วง หล่นย่อยเองก็จะใช้เวลาหลายปีและกว่าจะย่อยอาจจะถูกไฟไหม้ครั้งใหญ่ นำมาซึ่งความสูญเสียได้ ไฟที่ เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติจะเป็นตัวคัดเลือกพันธุ์ตามธรรมชาติด้วย และบางครั้งก็ช่วยให้เมล็ดไม้หลายชนิด งอกได้เร็วขึ้น เช่น มะค่าแต้ มะค่าโมง เป็นต้น และการคัดเลือกพันธุ์ไม้นี้เองทำให้ต้นไม้ในป่าเต็งรังทนไฟ ทนอากาศแห้งแล้ง และมีรากหยั่งลึกลงดิน จะเห็นว่าต้นเต็งต้นเล็ก ๆ นี้ มีรากหรือเหง้าใต้ดินขนาดใหญ่และ ลึก

ป่าเต็งรังเป็นเสมือนแหล่งอาหารของคนอีสาน ป่าดงแดงในยามหน้าแล้งนั้นยังมีอาหารตาม ธรรมชาติ ไม่ว่าจะเป็นยอดผักป่า เช่น กระโดน ผักเม็ก ผักติ้ว ว่านตูปมูบ อีลอก เป็นต้น ส่วนสัตว์ที่เราหา กินได้ง่ายคือ กะปอม แยมูสิง ไช้มดแดง แมงแคง เป็นต้น เป็นอาหารที่ปะทังชีวิตให้ผ่านฤดูแล้งไปได้ เมื่อ

ฝนตกใหม่สักสองสามครั้ง พอมีน้ำเราจะมีเห็ดป่าเช่น เห็ดเผาะ เห็ดขอนขาว เห็ดขอนจิก ผักกระเจียว พร้อมทั้งแมลงและแมลงอีกหลายชนิด เช่น แมงกิ้งกูด แมงกูดจี แต่เมื่อฝนตกชุกมากขึ้นในราวเดือน มิถุนายนถึงกันยายน เราจะได้กินเห็ดนานาชนิด เช่น เห็ดผึ้ง เห็ดปลวก เห็ดก่อ เห็ดระโงก เห็ดไค เป็นต้น ส่วนผลไม้ป่า เช่น พืพวน มะม่วงป่า บักเบน บักส้มลม ส้มมอ เป็นต้น

พรรณไม้ในป่าเต็งรังมีบุคลิกคล้ายกับคนอีสานบ้านเราคือมีความอดทน หยิ่งยกรากลึกลงดิน เช่นเดียวกับที่เรามีวัฒนธรรมที่มีความเป็นมายาวนาน มีรากเหง้าแข็งแรง รู้จังหวะในการดำรงชีวิต รู้จักใช้ น้ำ ไร่ป่า ไร่ดิน และไฟ ตามช่วงเวลาที่เหมาะสม สืบทอดภูมิปัญญามายาวนาน การปรับตัวตามวิถีธรรมชาติ รู้จักใช้ชีวิตอย่างพอเพียงตามสภาพแวดล้อม นั่นคือสุดยอดของมนุษย์ เพียงแต่ในเวลานี้อย่าให้กระแส เงินตรามาบิดเบือนภูมิปัญญา สร้างความโลภขึ้นมาในใจเรา หากทำได้สังคมบ้านเราก็จะมีความสุขได้ตลอด ชั่วลูกหลาน

ป่าเต็งรัง หรือ ป่าโคก ป่าแดง เป็นป่าผลัดใบที่มีสังคมไม้เต็ง รัง ยางเหียง พลวง เป็นไม้เด่น ดินมีธาตุอาหารต่ำ พันธุ์พืชจะทิ้ง ใบในฤดูแล้งและผลิใบใหม่ในฤดูฝน ต้นไม้มีเปลือกหนาและทน ต่อไฟป่า พรรณไม้เรือนยอดชั้นกลาง เช่น แสลงใจ ข้าวสารหลวง กระโดน หนามเค็ด ค้ำมอกหลวง เป็นต้น ส่วนไม้พื้นล่าง เช่น หนุ้าเพ็ก โดไม่รู้ล้ม ตูบมูบ กระเจียว กั้นครก เป็นต้น ป่าเต็งรังมี ความสำคัญต่อชุมชน เช่น เป็นที่เลี้ยงวัว-ควาย ในช่วงฤดูฝน เป็นแหล่งอาหารและสมุนไพร เช่น เห็ดต่าง ๆ พบมากกว่า ๓๐ ชนิด ผักป่าต่าง ๆ เป็นต้น

สถานีที่ ๘ ป่าดงดิบแล้ง : มรดกแห่งความสมบูรณ์

คำว่าป่าดงดิบชื่อบอกได้ตรงตัวเหลือเกิน คำว่า ดง คือ ป่า และคำว่า ดิบ มักให้ภาพลักษณะที่มีสี เขียว นั่นคือป่าที่มีสีเขียวตลอดทั้งปี จัดเป็นป่าประเภทที่ไม่ผลัดใบ แต่แท้ที่จริงแล้วเป็นไปไม่ได้เลยที่ต้นไม้ จะไม่ผลัดใบ เพียงแต่ไม่ผลัดใบพร้อมกันทั้งต้น มันจะค่อย ๆ ร่วงไปที่ละใบและผลิใบใหม่มาทดแทนเรื่อย จนเรามองเห็นความเปลี่ยนแปลงน้อยมาก ป่าบ้านเรานี้เป็นป่าดงดิบแล้ง เดิมมีความอุดมสมบูรณ์โดย สังกะตากร่องรอยของดงกระบากที่ยังเหลืออยู่ตรงป่าช้าเก่า นี่แหละคือป่าดงดิบแล้งที่สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่มี อยู่ ป่าดงนี้มีสังคมไม้กระบากเป็นไม้เด่น บางแห่งมีไม้ยางนาเป็นไม้เด่น นอกจากนั้นยังมีไม้พะยอม ตะเคียนทอง มะม่วงป่า กระบก มะหาด ไม้เรือนยอดชั้นรองนั้นพบน้อยเพราะมีร่มเงาของกระบากปกคลุม ที่ พบได้แก่ กัดลิ้น ข่อยเตี้ย ๆ หนามขี้แรด หมักหม้อ เป็นต้น ส่วนไม้พื้นล่างพบน้อย ส่วนใหญ่เป็นลูกไม้ ส่วน ป่าดงดิบแล้งที่กำลังฟื้นตัวทดแทนพื้นที่เดิมที่ถูกทำลายกระจายอยู่รอบ ๆ หนองบัว และทางลี้ก ๒ ป่าดิบ แล้งนั้นมีความสำคัญในการเป็นที่เก็บรวบรวมความชื้นให้กับป่า บริเวณที่เป็นป่าจะมีดินดี อุดมสมบูรณ์ มี

เห็ดโคนมาก เป็นแหล่งหาเห็ดวัลย์มาใช้สอยในชุมชน เนื่องจากป่าสมบูรณ์ ดินสมบูรณ์ เป็นแหล่งรักษาความชุ่มชื้นให้กับป่าและธรรมชาติโดยรอบ ด้วยเหตุนี้บรรพบุรุษคนอีสานจึงกำหนดให้ป่านี้เป็นป่าวัฒนธรรม เช่น ป่าดอนปู่ตา ป่าช้า ดอนแม่มาย ป่าที่สมบูรณ์ร่มเย็นเหมาะสำหรับเป็นที่สิงสถิตของบรรพบุรุษ เพื่อความสุขร่มเย็นแห่งวิญญานในโลกหน้า ด้วยภูมิปัญญาอันฉลาดล้ำลึกนี้ทำให้ป่านี้ยังคงสืบทอดมายังลูกหลาน เหตุที่ว่าบรพชนเรากลดก็เพราะป่าดงดิบนี้มีความชื้นสูง การย่อยสลายนั้นรวดเร็ว เมื่อมีผู้คนล้มตายและนำมาฝังก็จะถูกย่อยอย่างรวดเร็ว กลายเป็นธาตุอาหารให้กับป่า อีกทั้งพื้นที่อีสานแห้งแล้งกันดารมากในหน้าแล้ง หากมีป่านี้มากเท่าไรมันจะช่วยลดความร้อน อุ่นน้ำไว้ไม่ให้ระเหยสู่อากาศเร็วต่างจากป่าอื่น ๆ ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญา ความเชื่อ หรือกุศโลบายของบรรพบุรุษ ก็ล้วนแต่สะท้อนถึงวัฒนธรรมที่มีคุณค่าต่อลูกหลานยิ่ง ป่าดงดิบแล้งจึงเสมือนหนึ่งชุมทรัพย์ทางปัญญาและมรดกที่มีค่ายิ่งของบ้านเรา ใครที่บุกรุกป่าวัฒนธรรมนั้นก็เท่ากับบุกรุกเหยียบย่ำบชากของบรรพบุรุษ เหยียดหยามชุมทรัพย์อันมีค่าของบรรพชนที่ตั้งมอบไว้ให้ลูกหลานดูแลร่วมกัน คนเหล่านี้จะไม่มีวันเจริญก้าวหน้าได้อีกต่อไป และที่สำคัญอาจจะก่อผลร้ายต่อคนอื่น ๆ ในสังคมหรือหมู่บ้านอย่างคาดไม่ถึงก็ได้

ป่าดงดิบแล้ง (Seasonal rain forest) เป็นป่าไม้ไม่ผลัดใบ พบกระจายตามหุบเขา ที่ราบต่ำ ไหล่เขา เขิงเขา พบกระจายที่ความสูงไม่เกิน ๑,๐๐๐ เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง ไม้เรือนยอดเด่น เช่น กระบาก ยางนา ตะเคียนทอง กระบก สมพง สมอพิเภก เป็นต้น ส่วนไม้เรือนยอดชั้นกลางเช่น ช่อย หนามขี้แรด กัดลิ้น ค้างคาว มะไฟป่า พลองใบเล็ก หมักหม้อ ตะขบป่า ฉะยิงพรวานางแอ เป็นต้น ไม้พื้นล่างพบน้อยที่พบเช่น พืชวงศ์บุกและบอน มัน เฟิน เป็นต้น ป่าดงดิบแล้งบริเวณนี้มีความสำคัญทั้งเป็นป่าวัฒนธรรม มีบทบาททางจิตวิญญาณของคนในชุมชนและระบบนิเวศตามธรรมชาติอีกด้วย

สถานีที่ ๙ ผู้ย่อยสลาย : จากความตายสู่การเริ่มต้น

สิ่งมีชีวิตทุกชนิดมีการเกิดและเติบโต จนวันหนึ่งก็ถึงคราวต้องหมดอายุไข ตายไปเป็นวัฏจักรธรรมดา ลองคิดดูมีการเกิด ตายแต่ไม่มีการย่อยสลาย โลกของเราจะเป็นอย่างไร ชากศพกองทับถมกันไม่เน่าเปื่อย ต้นไม้ล้มลงไม่ผุพังและสลายกลายเป็นปุ๋ย ถ้าเป็นเช่นนั้นมนุษย์เราจะอยู่กันได้อย่างไร และแน่นอนธรรมชาติถูกสร้างขึ้นมาด้วยความสมดุล ในระบบนิเวศทางธรรมชาติที่มนุษย์เป็นส่วนย่อยเล็ก ๆ ในนั้นก็ต้องอาศัย ผู้ย่อยสลาย ทำหน้าที่ให้กับเราเช่นกัน ลองมองเข้าไปในป่า แล้วเราเห็นอะไรบ้างที่กำลังทำหน้าที่นี้อยู่ ถ้ายังไม่เห็นเราลงก้มลงไปดูที่พื้น ตามใต้ใบไม้แห้ง ขอนไม้ เศษไม้ผุ เราจะเห็นสิ่งมีชีวิตมากมายมายช่วยกันย่อยสลาย เช่น เห็ด รา ปลวก เป็นต้น

กระบวนการย่อยสลายเกิดขึ้นอย่างไร

เชื่อหรือไม่ครับว่า ธาตุที่จำเป็นต่อการเจริญเติบโตของมนุษย์เป็นธาตุเดียวกับที่อยู่ในปุ๋ยสำหรับต้นข้าวในนา สิ่งมีชีวิตทุกชนิดต้องการธาตุอาหารในการเจริญเติบโตเหมือนกัน ต่างกันที่โครงสร้างประกอบกันขึ้นมา เพียงแต่จัดรูปร่างกันใหม่ทำให้เกิดสิ่งมีชีวิตต่างรูปแบบกัน เมื่อมีการตายธาตุเหล่านี้ก็มีได้หายไป เพียงแต่เปลี่ยนรูป รวมตัวจัดโครงสร้างกันใหม่ บ้างก็กลายเป็นธาตุอาหาร บ้างก็เปลี่ยนรูปร่างเป็นสิ่งมีชีวิตอีกแบบหนึ่ง เช่น เมื่อไม้ผุพัง สิ่งมีชีวิตที่เข้าย่อยสลายนั่นคือเชื้อรา เปลี่ยนไม้ให้กลายเป็นธาตุอาหารหล่อเลี้ยงชีวิต เช่น โปรตีน คาร์โบไฮเดรต เมื่อเรากินเห็ดก็เท่ากับเราได้กินโปรตีนและคาร์โบไฮเดรตไปด้วย ถ้าเรานำไม้ไปเผาเราก็ได้ถ่าน ซึ่งเป็นคาร์บอนนั่นเอง ส่วนที่เป็นควันก็ประกอบด้วย ออกซิเจนและคาร์บอนนั้นแหละ และมีพลังงานออกมาด้วย ราและจุลินทรีย์ขนาดเล็ก ๆ เช่น แบคทีเรีย โปรโตซัวในปลวก จึงนับเป็นผู้ย่อยสลายเปลี่ยนจากไม้ ซากสัตว์ที่ตาย ให้กลับมาเป็นอาหารได้อีก

เห็ดป่าและปลวก : ผู้ย่อยสลายที่ให้ชีวิตใหม่

ในป่าชุมชนดงแดงมีเห็ดที่กินได้ไม่ต่ำกว่า ๓๐ ชนิด และยังมีปลวกอีกหลายชนิด นอกจากนั้นยังมีผู้ช่วยย่อยอีกมากมายเช่น มด แมลงเล็ก ๆ อีกมากมาย เห็ดนั้นคือราชขนาดใหญ่กลุ่มหนึ่งนั่นเอง ราพวกนี้ยังต้องพึ่งพาความชื้นเป็นปัจจัยสำคัญในการย่อยสลาย รากินไม้เป็นอาหารโดยเปลี่ยนธาตุอาหารที่อยู่ในไม้ให้กลายเป็นอาหารและนำมาสร้างตนเองจนเกิดรูปร่าง ๆ ต่าง ๆ กัน และเราก็เรียกชื่อเห็ดไปต่าง ๆ กัน เห็ดที่กินไม้ที่มีสารพิษก็จะทำให้เห็ดมีพิษด้วยเช่นกัน และถ้าเรานำมารับประทานสารพิษนั้นก็ส่งผลกระทบต่อเราด้วย เราจะสังเกตว่า เห็ดกอกก็มักจะขึ้นอยู่ใต้ร่มไม้ตระกูลกอก เห็ดขอนไม้จิกก็จะขึ้นตามไม้จิก เห็ดปลวกก็มักจะขึ้นตรงที่มีปลวกอาศัยอยู่หรือจอมปลวก เป็นต้น กรณีเห็ดปลวกนั้นสำคัญเพราะถ้าขาดปลวกก็จะไม่มีเห็ดชนิดนี้ นั่นเพราะปลวกจะกินไม้ที่แห้งตายเป็นอาหาร เราพบน้อยมากที่ปลวกจะกินไม้ดิบ ๆ ที่ยังมีชีวิตอยู่ ปลวกมีฟันแข็งแรงสามารถกัดไม้ให้ขาดได้ และจะพบว่าปลวกในป่าชุมชนช่วงฤดูฝน เพราะความชื้นช่วยให้ปลวกกัดกินซากใบไม้และกิ่งไม้ได้ง่ายขึ้น แต่เมื่อปลวกกินไม้เข้าไปแล้วแต่กลับพบว่าท้องของปลวกไม่สามารถย่อยไม้ให้กลายเป็นธาตุอาหารหล่อเลี้ยงร่างกายได้ ปลวกต้องอาศัยจุลินทรีย์กลุ่มหนึ่งที่เรียกว่า โปรโตซัว ในการย่อยเปลี่ยนไม้ให้เป็นธาตุอาหาร ในขณะที่โปรโตซัวเองก็ได้อาหารไปด้วยธาตุอาหารที่เหลือ ปลวกก็นำไปใช้ด้วย และเมื่อปลวกถ่ายมูลออกมา เหล่าเชื้อราหรือเชื้อเห็ดปลวกก็เริ่มกิน ซึ่งเป็นอาหารอันโอชะ นำมาสร้างร่างกายจนกลายเป็นเห็ดโคน นี่เป็นเหตุผลสำคัญว่าเมื่อเราพบปลวกรวมตัวกันที่ไหนในช่วงหน้าฝน ในช่วงอากาศชื้นหนาว รออีกไม่กี่วันก็จะเห็นเห็ดขึ้นเต็มบริเวณนั้น ส่วนจอมปลวกใดที่เคยเจอเห็ดโคน ก็จะพบได้ทุกปี บางคนถึงกับมานั่งรอเก็บตั้งแต่กลางคืนเลยก็มีเมื่อถึงช่วงที่เห็ดออก ดังนั้นคนที่คิดจะกำจัดปลวกออกจากป่าเท่ากับฆ่าตัวตาย ทำลายแหล่งอาหารตามธรรมชาติ *นี่เป็นคุณค่าของ*

สิ่งมีชีวิตเล็ก ๆ ที่เราไม่อาจมองข้าม สิ่งมีชีวิตที่เปลี่ยนความตายให้กลายเป็นชีวิตใหม่อีกหลายชีวิต นั่นคือ ผู้ย่อยสลาย

ผู้ย่อยสลาย คือ สิ่งมีชีวิตที่มีกระบวนการเปลี่ยนวัสดุให้กลายเป็นธาตุอาหาร มีความสำคัญต่อระบบนิเวศซึ่งจะทำให้ธาตุอาหารมีการหมุนเวียน รวมทั้งการแลกเปลี่ยนก๊าซในธรรมชาติ ผู้ย่อยสลายที่สำคัญในป่า ได้แก่ ราต่าง ๆ ที่พบได้ชัดเจนคือราขนาดใหญ่ ได้แก่ เห็ดต่าง ๆ นอกจากนั้นยังมีจุลินทรีย์ต่าง ๆ กระบวนการย่อยสลายจะเกิดขึ้นช้ามากหากขาดปัจจัยแวดล้อมที่เหมาะสม เช่น ความชื้น แสงแดด อุณหภูมิ เป็นต้น และยังมีผู้ช่วยย่อยสลาย เช่น มด ปลวก แมลงต่าง ๆ เป็นต้น

สถานีที่ ๑๐ พันธุ์ไม้เบิกนำ : วิถีแห่งผู้นำกับการทดแทนจากรุ่นสู่รุ่น

ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ในโลกนี้ล้วนมีการสืบทอดเผ่าพันธุ์จากรุ่นหนึ่งไปยังอีกรุ่น เมื่อมีการดับสูญก็ย่อมมีการทดแทนเป็นธรรมดา เช่นเดียวกับครอบครัวของเรา เมื่อปู่ย่าตายายจากโลกนี้ไป ก็จะมีหลาน เหลน โหลน ตามมาเป็นลำดับ และเช่นเดียวกันกับป่า ป่าแต่ละชนิดก็ย่อมมีการทดแทนและฟื้นตัวเองตามธรรมชาติ หากเราไม่ไปรบกวนป่าเช่น เผา ถาง ไถ จนโล่ง เราปล่อยให้มันฟื้นตัวเองตามธรรมชาติของมัน จากพื้นที่โล่งพอผ่านไปเพียง ๑ ปี หรือสองปี เราจะเห็นหญ้าคา หญ้าคอมมิวนิสต์ ขึ้นปกคลุมพื้นที่สำหรับป่าเต็งรังแถบนี้ และยังมีสาบเสือ (ต้นเหล้าฮ้าง: ภาษาอีสาน ตั้งชื่อได้สอดคล้องกับการทดแทน เมื่อเหล้าฮ้างหรือไร่ร้าง คือปล่อยให้ไร่ร้าง จะมีต้นสาบเสือขึ้นปกคลุม คนอีสานเรียก ต้นเหล้าฮ้าง) ซึ่งในป่าดงดิบแล้งจะเห็นรอยของต้นไม้ที่โล่งมีแสงส่องถึงพื้น ส่วนไม้ยืนต้นขนาดเล็ก เช่น พังแหร ปอต่าง ๆ เช่น ปอพาน เป็นต้น พันธุ์พืชที่สามารถขึ้นปกคลุมพื้นที่ก่อนใครอื่นนี้เราเรียกว่า ชนิดพันธุ์เบิกนำ หรือไม้เบิกนำ (pioneer species : ไพ-โอ-เนียร์-สเป-ชี-ส์) พันธุ์ไม้พวกนี้ชอบแสงมากจึงสามารถขึ้นในที่โล่งได้ดี และมีความต้องการอาหารค่อนข้างต่ำ ต้องการน้ำน้อย แต่ถ้าได้น้ำเพียงพอแค่ฤดูกาลเดียวมันจะโตได้อย่างรวดเร็ว และปกคลุมพื้นที่ได้ดีมาก นอกจากนี้เมล็ดของมันถูกปรับตัวให้แพร่กระจายไปกับลมได้เป็นอย่างดี สามารถปลิวไปตกได้ในที่ไกล ๆ เมื่อพันธุ์ไม้กลุ่มนี้คลุมพื้นที่มันจะช่วยไม่ให้หน้าดินถูกชะล้าง มันจะร่วงใบรวดเร็ว รากดูดซับความชื้นได้ดี แต่พืชเหล่านี้อายุสั้น เมื่อตายไปและย่อยสลายจะช่วยเติมปุ๋ยให้กับดินได้รวดเร็วขึ้น เมื่อดินอุดมสมบูรณ์ขึ้น จึงจะเป็นการเปิดโอกาสให้พันธุ์ไม้เจ้าของถิ่นเดิมเข้ามางอกและเติบโตได้ ถ้าเป็นป่าเต็งรังแถบนี้ ได้แก่ จิก (เต็ง) ฮ้าง (รัง) ชาด(เหียง) สะแบง (กราด) กุง (พลวง) ประดู่ ส่วนป่าดงดิบแล้งบ้านเรา นี้จะเห็นว่ากำลังอยู่ในช่วงทดแทน เราจะเห็นว่าลูกไม้และไม้หนุ่มกำลังปกคลุมพื้นที่ เช่น ลำดวน หมักมอ พลองใบเล็ก ขึ้นปกคลุมหนาแน่น ดินเริ่มสมบูรณ์ขึ้น นี่เป็นการ

ทดแทนเพียงระยะเวลา ๔-๕ ปีเท่านั้น แต่ก็ดูรกมาก และเมื่อพีชถิ่นเดิมสามารถเติบโตได้เต็มพื้นที่ป่าตั้งเดิมก็กลับมาดั้งเดิม แล้วผู้นำละ หายไปไหน ทำไมไม่พบเลย

วิถีแห่งผู้นำ Pioneer Ways

เนื่องจากเป็นชนิดพันธุ์ไม้ที่ต้องการแสงมากและความชื้นน้อย เมื่อป่าสมบูรณ์มีต้นไม้ใหญ่ปกคลุมพื้นที่แผ่กิ่งก้านให้ร่มเงา ในป่าเต็งรังเช่นเต็ง รัง กราด เหียง ป่าดิบแล้งเช่น กระจ่าง พลองใบเล็ก หมักหม้อ ลำตวน เป็นต้น ก็จะทำให้แสงส่องถึงพื้นได้น้อยลง เมื่อไม้ยืนต้นขนาดเล็กและหญ้าที่เคยอยู่กลางแดดถูกปกคลุมด้วยร่มเงาไม้ใหญ่ นานเข้าก็จะตายไปในที่สุด แต่ก็ก่อนตายเมล็ดพันธุ์แห่งผู้นำก็จะปลิวไปในที่โล่งและแห้งแล้งต่อไป เขาจะไม่สามารถกลับมาถึงเติบโตในป่าที่สมบูรณ์ได้ เพราะเมล็ดที่ปลิวมากับลมจะเบาเมื่อปลิวมาติดค้างบนยอดไม้ใหญ่ในป่าสมบูรณ์ทำให้ไม่สามารถตกลงมางอกบนพื้นดินได้ ถึงงอกได้ก็โตไม่ได้เนื่องจากแสงแดดไม่เพียงพอต่อการเจริญเติบโต นี่แหละคือวิถีของนักบุกเบิก ต้องเปี่ยมไปด้วยความท้าทาย อดทนต่อสภาพแห้งแล้ง ยิ่งใหญ่ได้ในที่กันดาร เสี่ยงสูงเมื่อผู้อื่นมีความสุขสมบูรณ์ ผู้บุกเบิกก็คือผู้นำอย่างแท้จริง

เรื่องราวธรรมชาติสอนเรามากมาย เราจะได้รับข้อคิดอันลึกซึ้งต้องอาศัยความเข้าใจที่ถ่องแท้ในธรรมหรือธรรมชาตินั้น และเลือกเอามาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตให้เหมาะสม โลกของผู้นำนั้นไม่มีอะไรเลยจะทำให้สบาย ไม่มีอะไรเลยที่จะมีแต่ได้ ผู้นำจึงเป็นผู้ที่จะให้เท่านั้น และอยู่อย่างลำบาก สิ่งที่ได้คือศักดิ์แห่งความเป็นผู้นำ ความยิ่งใหญ่คือความภูมิใจแห่งตนและความสุขสบายของผู้ติดตาม ก็เท่านั้น

พันธุ์ไม้เบิกนำ (Pioneer Species) คือ ชนิดพันธุ์ไม้ที่สามารถเจริญเติบโตได้ในพื้นที่ที่มีปัจจัยแวดล้อมจำกัด มีความสามารถยึดครองพื้นที่ได้เร็ว กระจายพันธุ์ได้ดี ชอบแสงแดด มีความสามารถในการทนต่อร่มเงาต่ำ พันธุ์ไม้เบิกนำในป่าเต็งรัง เช่น หญ้าคา หญ้าเลา สาบเสือ พังแหร ปอขี้ตุ่น ขัดมอน เป็นต้น

